

ПРАВО НА ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ

Резнік Г. О.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті досліджено поняття права на захист особистих немайнових прав дитини та сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення законодавства в частині захисту особистих немайнових прав дитини.

Ключові слова: особисте немайнове право, захист, право на захист, дитина.

Діти, як й інші суб'єкти правовідносин, наділяються не лише певними правами, визначеними нормами національного законодавства, а й відповідними гарантіями їх здійснення. Однією з таких гарантій є право дитини на захист своїх прав та законних інтересів. Своє право на захист дитина може здійснити як особисто, так і через своїх представників.

Загальновідомим є положення про те, що визнаючи за особами визначені суб'єктивні права і обов'язки, законодавство надає особі, яка наділена відповідним правом, і право на його захист. За даних умов суб'єктивне цивільне право, не забезпечене необхідними засобами захисту, носитиме лише декларативний характер. Якщо закріплене в законі конкретне суб'єктивне право не забезпечується необхідними чітко визначеними правоохоронними засобами, то таке право може претендувати лише на добровільну повагу з боку членів суспільства, тобто є законним інтересом.

Незважаючи на достатню теоретичну розробленість окресленої проблеми, в науковій правовій літературі й досі немає єдиного розуміння щодо поняття захисту суб'єктивних прав. Складною є ситуація і з характеристикою права на захист особистих немайнових прав дитини, що унеможлиблює на сьогодні повноцінне дослідження з даної тематики.

В науковій літературі неодноразово зверталась увага на те, що в умовах створення правової держави категорія права на захист має фундаментальний і всеохоплюючий характер. Традиційно право на захист розглядається як елемент (правомочність, тобто як забезпечена законом можливість) будь-якого суб'єктивного цивільного права, яке впливає із самої його природи. Здійснення суб'єктивних цивільних прав учасниками цивільних відносин полягає у можливості реалізації таких правомочностей, як право на власні дії, право на чужі дії та право на захист. Диспозитивність приватного права передбачає юридичну рівність, вільне волевиявлення та майнову відокремленість його учасників, тому право на захист цивільних прав є належною гарантією стабільності цивільних відносин [1, с. 7].

Необхідність захисту суб'єктивного права, інтересу або правопорядку виникає, передусім, у зв'язку з протиправною поведінкою. Однак захист може відбуватися і в разі загрози порушення права у майбутньому (ст. 282 ЦК України) [2, с. 145].

Поняття «захист права» в юридичній літературі тлумачиться по-різному. Одні автори під захистом права розуміють державно-примусову діяльність, спрямовану на відновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку [3]. Інші доводять, що категорія права на захист у цивільному праві об'єднує правомочність захисту в складі суб'єктивного цивільного права, призначену для відновлення можливості здійснення порушеного, проте існуючого суб'єктивного права, а також право на захист інтересу, яке не є правомочністю у складі суб'єктивного права, а також не є самостійним суб'єктивним правом, належить до правосуб'єктності особи та полягає у можливості вчинення дій, що призводять до виникнення суб'єктивного права [4, с. 6].

Суб'єктивне цивільне право на захист у загальному вигляді можна визначити як надану уповноваженій особі можливість застосування засобів правоохоронного характеру для відновлення її порушеного або оспорюваного права [2, с. 143].

В сучасній науковій літературі простежується тенденція обґрунтування необхідності розуміння права на захист в об'єктивному та суб'єктивному значеннях. В об'єктивному значенні право на захист є гарантією забезпечення прав і інтересів особи, що реалізується лише у випадку порушення суб'єктивного права, визначає та фіксує ступінь свободи правомірної поведінки. Право на захист є одним із складових елементів будь-якого суб'єктивного права [5, с. 7].

У загальному вигляді право на захист (охоронне право) в якості реальної правової можливості з'являється у носія цивільного права лише в момент його порушення і реалізується в межах охоронюваного цивільного правовідношення, що виникло [6, с. 13, 18].

Водночас зазначається, що право на захист є лише однією із правомочностей суб'єктивного цивільного права, визначає його характер і зміст. Це означає, що, по-перше, право на захист, як і саме суб'єктивне право, є мірою можливої поведінки уповноваженої особи, яка пов'язана лише з використанням можливостей правоохоронного характеру; по-друге, що можливості правоохоронного характеру мають відповідати характеру самого суб'єктивного права [7, с. 38].

Такому розумінню права на захист протистоїть думка, відповідно до якої право на захист являє собою самостійне суб'єктивне право. Це право як реальна правова можливість виникає в особі лише в момент порушення, невизнання чи оспорювання її цивільного права і реалізується в межах охоронюваного цивільного правовідношення [8, с. 33].

Водночас Ю. Г. Басін та А. Г. Діденко звертали увагу на те, що правом на захист є передбачена законом для боротьби з правопорушеннями система заходів, які ґрунтуються на державному примусі і спрямовані на те, щоб забезпечити недоторканність права, його здійснення і ліквідацію наслідків його порушення [9, с. 4]. Таке визначення, на думку Ж. Л. Чорної, з одного боку, звужує сферу правового захисту, пов'язуючи його лише з правопорушеннями. З іншого боку, воно розширюється за рахунок застосування попереджувальних заходів, які забезпечують недоторканність права [7, с. 39].

Окремо слід зазначити, що право на захист нерозривно пов'язане із самим суб'єктивним цивільним правом. Суб'єктивне право, яке є мірою можливої поведінки уповноваженої особи, включає в себе низку таких правомочностей: реалізовувати право власними діями (наприклад, володіти, користуватися і розпоряджатися майном); вимагати відповідної поведінки від зобов'язаної особи; використовувати надані їй заходи правоохоронного характеру для захисту порушеного права [7, с. 37].

Звертаючись до проблеми захисту особистих немайнових прав дітей, слід зазначити, що, оскільки батьки й діти є членами сім'ї і передбачається, що вони здійснюють свої права переважно в лоні сім'ї, ці права носять сімейно-правовий характер [1, с. 88–89]. Тому стає очевидним, що захист особистих немайнових прав дітей передбачається не лише нормами цивільного права, а й нормами сімейного права.

Охорона і захист цивільних прав взагалі та особистих немайнових прав дитини зокрема є частиною функцій не лише держави, а й діяльності усього громадянського суспільства. Суб'єктивне цивільне право, визнане суспільством та закріплене у законодавстві, має охоронятись не лише суспільством, а, в першу чергу, державою як суб'єктом, наділеним функцією охорони і захисту прав і свобод громадян та інших суб'єктів.

Будь-яке порушення суб'єктивного права має каратись, оскільки без цього користування суб'єктивним правом є неможливим. А тому держава бере під свою охорону суб'єктивне право і захищає його від порушення усіма можливими способами.

Право дитини на захист є елементом, що входить до змісту будь-якого суб'єктивного цивільного права, яким може бути наділена дитина.

В юридичній літературі під захистом прав дитини розуміється поновлення порушеного права; створення необхідних умов, що компенсують втрату певних прав дитини; усунення перепон на шляху здійснення прав дитини. Відтак під захистом прав дитини варто розуміти застосування заходів з визнання і відновлення порушених прав дитини, припинення дій, які порушують ці права [10, с. 12].

На нашу думку, під правом дитини на захист особистих немайнових прав слід розуміти забезпечену законом можливість дитини та її законних представників діяти певним чином або звернутися до суду чи до інших компетентних органів з вимогою вжити передбачені законом заходи впливу задля усунення порушень чи відновлення особистого немайнового права дитини.

Варто зазначити, що українське законодавство в частині захисту особистих немайнових прав в цілому відповідає міжнародним стандартам. Водночас не можна не визнавати необхідності уточнення і доповнення відповідних норм цивільного законодавства, що забезпечить більш ефективну реалізацію і захист прав дітей на особисті немайнові блага.

З огляду на це є потреба доповнити СК України такою статтею:

Стаття 154¹ «Право дитини на захист»

1. Дитина має право на захист своїх прав і законних інтересів. Захист прав і законних інтересів дитини здійснюється дитиною самостійно, її батьками (особами, які їх замінюють), а у випадках, передбачених цим Кодексом, органом опіки та піклування, прокурором і судом.

2. Дитина, незалежно від віку, має право самостійно звертатися за захистом своїх прав до органів опіки і піклування, а з досягненням 14 років – до суду. Дитина, яка відповідно до закону набула повної цивільної дієздатності до досягнення вісімнадцяти років, має право самостійно захищати свої права та обов'язки.

3. Дитина має право на захист від зловживань батьківськими правами.

Так, відповідно до запропонованих змін своє право на захист дитина зможе реалізувати особисто або через своїх законних представників. Очевидно, що праву дитини на захист своїх прав та законних інтересів кореспондують відповідні обов'язки батьків або осіб, які їх замінюють. Батьки є законними представниками своїх дітей. На захист прав та інтересів своєї дитини вони виступають без спеціальних повноважень.

Крім того, повноваженнями із захисту прав та інтересів дитини у випадках, спеціально передбачених СК України, наділені також державні органи, органи місцевого самоврядування, органи опіки і піклування, прокуратура, суд, громадські організації. Наприклад, справу про позбавлення батьківських прав суд розглядає за заявою одного з батьків, прокурора, органа опіки і піклування та інших.

Останнім часом почастишали випадки порушення прав і законних інтересів дитини, в тому числі неналежного виконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків з виховання дитини. Враховуючи те, що загрозу для дитини можуть становити всякого роду зловживання з боку батьків або осіб, які їх замінюють, дана норма надає дітям практично будь-якого віку можливість самостійно звертатися за захистом своїх прав до органів опіки і піклування, а дітям, які досягли віку 14 років, – до суду.

При цьому необхідно мати на увазі, що, в першу чергу, захист прав дитини покладено на державу, яка, забезпечуючи охорону і захист прав та законних інтересів неповнолітньої особи шляхом надання державним органам і органам місцевого самоврядування визначених повноважень, встановлює основні гарантії прав і законних інтересів дитини в Україні.

Реалізація права на захист здійснюється особою шляхом оскарження неправомірних дій, у результаті яких було порушено її права та свободи, в судовому порядку; звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних організацій, членом яких є Україна, у разі використання всіх інших можливих національних засобів правового захисту. Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання (ст. 15 ЦК України).

Важливо підкреслити, що реалізація права дитини на самостійний захист у суді ускладнюється виникненням певних процесуальних проблем. По-перше, для того щоб самостійно здійснити своє процесуальне право на судовий захист, особливо в тих випадках, коли законний представник відсутній, дитина має звернутися до суду із заявою. По-друге, видається проблематичним прийняття позовної заяви від дитини. Закріплюючи можливість звернення до суду, законодавець не встановив, яку матеріальну вимогу може надати дитина у разі порушення її прав. У зв'язку з цим не виключено, що виникнуть труднощі у можливості дитини самостійно пред'являти позов.

З огляду на зазначене вище кожна дитина має право на захист порушеного особистого немайнового права, яке гарантується Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами. Основною формою захисту порушених прав згідно з чинним цивільним законодавством є судовий захист. При цьому зауважимо, що відповідно до особливостей правового статусу дітей обов'язок захищати їхні права закон покладає, перш за все, на батьків або осіб, які їх замінюють. Поряд із цим, досягнувши визначеного в законі віку, діти можуть захищати свої особисті немайнові права шляхом самозахисту.

Практика державних і недержавних організацій, які захищають права дітей, доводить, що, незважаючи на значний обсяг законодавства про права дітей, права дітей постійно порушуються і, зазвичай, особами, на яких покладається їх охорона та захист.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що дитина наділена правом на захист своїх прав від порушення не лише сторонніми особами, а й батьками, особами, які їх замінюють, родичами. Захист особистих немайнових прав дитини здійснюють: батьки або законні представники; органи опіки і піклування; суд; прокурор; інші органи державної влади і органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції; сама дитина, яка має право самостійно звертатися за захистом своїх прав, наприклад, у випадках зловживання батьків своїми правами або невиконання ними своїх обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав*: монографія / За заг. ред. академіків НАПрН України О. Д. Крупчана та В. В. Луця. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. – 400 с.
2. *Малюга Л. В.* Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – К., 2004. – 202 с.
3. *Алексеев С. С.* Общая теория права. – Т. 1. – М.: Юридическая литература, 1981. – 279 с.
4. *Янчук А. В.* Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав та інтересів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Янчук Антон Володимирович. – К., 2011. – 20 с.
5. *Підлубна Т. М.* Право на захист цивільних прав та інтересів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Підлубна Тетяна Миколаївна. – К., 2009. – 22 с.
6. *Константинова В. С.* Гражданско-правовое обеспечение исполнения хозяйственных обязательств: автореф. ... дис. докт. юрид. наук. – Свердловск, 1989. – 41 с.
7. *Чорна Ж. Л.* Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Львів, 2005. – 179 с.
8. *Крашенинников Е. А.* Структура субъективного права и право на защиту // Защита субъективных прав и право на защиту. – Ярославль, 1977.
9. *Басин Ю. Г., Диденко А. Г.* Защита субъективных гражданских прав // Юридические науки. – Алма-Ата, 1971. – Вып. 1. – С. 3–10.
10. *Кравчук Н. В.* Защита права ребенка на жизнь и воспитание в семье по семейному законодательству РФ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 28 с.

Reznik G. O. The right to protect personal non-property rights of the child

In the article the concept of the right to the protection of the moral rights of the child and formulated scientifically based proposals to improve legislation regarding the protection of the moral rights of the child.

Keywords: personal non-property rights protection, the right to protection, child.

Резник А. О. Право на защиту личных неимущественных прав ребёнка

В статье исследовано понятие права на защиту личных неимущественных прав ребенка и сформулированы научно обоснованные предложения по совершенствованию законодательства в части защиты личных неимущественных прав ребенка.

Ключевые слова: личное неимущественное право, защита, право на защиту, ребёнок.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОГО ДОСТУПУ ДО ЗДОБУТТЯ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ У ФОРМІ ЕКСТЕРНАТУ

Шевченко О. М.,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті проаналізовано правове забезпечення в Україні реалізації особистого немайнового права дітей та батьків на свободу вибору в освіті, зокрема, досліджено відповідність українського законодавства щодо реалізації однієї з форм здобуття повної загальної середньої освіти – екстернату міжнародним та європейським стандартам, виходячи з принципу рівності доступу до освіти. Сформульовано науково обгрунтовані пропозиції щодо вдосконалення українського освітнього законодавства в контексті його європеїзації.

Ключові слова: особисте немайнове право, право на свободу вибору в освіті, дитина, екстернат, міжнародні та європейські стандарти.

Рівень цивілізаційного розвитку країни значною мірою характеризується її ставленням до підростаючого покоління. Сутнісною ознакою сучасних суспільних перетворень є феномен індивідуалізації, що актуалізує потребу в реалізації у навчальному процесі загальноосвітніх середніх шкіл широкого спектра можливостей та форм здобуття учнями середньої освіти.

Саме тому сучасна реформа національної освітньої системи України спрямовується на гарантування особистості права на свободу вибору в освіті, базуючись на принципах справедливості, рівності можливостей, недискримінації, поваги до гідності кожної людини, та має створити умови для отримання якісної освіти в навчальних закладах різних форм власності, враховуючи можливість особистості бути відмінною від інших. Правовими засадами здійснення реформи є ст. 3 Конституції України, що закріпила пріоритетність прав і свобод людини порівняно з іншими соціальними цінностями, ст. 53 Конституції України, що проголошує право на освіту, ст. 21, 24 Конституції України, які гарантують рівність прав і свобод людини та їх невідчужуваність і непорушність, а також відзначають заборону встановлення будь-яких привілеїв чи обмежень за різними ознаками. Крім того, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), визначаючи обсяг цивільної правоздатності фізичної особи, проголошує рівність всіх фізичних осіб у здатності мати цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 26) та належність фізичній особі всіх особистих немайнових прав, встановлених Конституцією України та ЦК України (ч. 2 ст. 26), зокрема, права на індивідуальність та права «на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства» (ст. 300). Частина 1 ст. 270 ЦК України гарантує право на недоторканість особистого і сімейного життя, а відповідно до ст. 271 ЦК України змістом права на свободу вибору в освіті, як і будь-якого іншого особистого немайнового права, має стати «можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя», здійснюючи особисті немайнові права самостійно, «в інтересах малолітніх, неповнолітніх фізичних осіб, які за віком... не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники» (ч.1 ст. 272 ЦК України).

Принципами ж регулювання права фізичної особи на свободу вибору в освіті є: 1) принцип невідчужуваності права; 2) принцип спрямованості його здійснення на отримання немайнового ефекту, в даному випадку на задоволення немайнових потреб чи інтересів фізичної особи в освіті;